

2. Бібліотеки у створенні єдиного інформаційного простору Хмельниччини : матер. обл. міжвід. наук.-практ. конф. – Хмельницький, 2004. – 146 с.
3. Мілютін М. Бібліотеки Хмельниччини у минулому і тепер: короткий іст.нарис / М. Мілютін. – Хмельницький, 1958. – 57 с.
4. Публічні бібліотеки України як місце доступу громадян до інформаційних технологій та інтернету : матер. дослідж. / УБА; В. Пашкова, І. Шевченко, Я. Хіміч. – К.: Міленіум, 2008. – 122 с.
5. Реорганизация библиотеки Проскуровской Земской Управы // Экон. жизнь Подолии. – 1915. – № 4 (февр.). – С. 45.
6. Синиця Н. М. 55 років з іменем М.Островського // Микола Островський на сторінках історії і в нашому житті / Н. М. Синиця : матер. міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя з дня народж. письм. – Хмельницький; Шепетівка, 2004. – С.90-92.
7. Слободянюк Т. Бібліотечним “мостом” – в Інтернет / Т. Слободянюк // Поділ. вісті. – 2010. – № 76-77 (27 трав.)
8. Устав Проскуровской Городской Библиотеки в память поэта А. С. Пушкина. – Проскуров, 1908.

В статті освітається історія створення Хмельницької обласної універсальної научної бібліотеки і пріоритети її розвитку сьогодні.

Ключевые слова: обласна бібліотека, книжний фонд, інформатизація, автоматизація, Інтернет-ресурси.

УДК 027.022(477.43)“18/19”

*О.П. Григоренко,
м. Хмельницький*

Формування публічних бібліотек у містах Подільської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст.

У статті зроблено спробу простежити процес формування публічних бібліотек у містах Подільської губернії.

Ключові слова: Подільська губернія, міста, публічні бібліотеки, фонди, книговидача.

Розпочате в 60-х рр. XIX ст. реформування в царській Росії поступово торкнулися всіх сфер життя, включаючи культурно-освітні галузі. Як і по всій Україні, осередками освіти та культури тут виступали насамперед міста. Саме в містах наприкінці XIX – на початку XX ст. стало формуватись культурно-освітнє середовище, яке включало різноманітні об'єкти – навчальні заклади, театри, бібліотеки, товариства, розважальні заклади.

Торкнемося питань розвитку лише бібліотечної справи в подільських містах, й зокрема – формування мережі публічних бібліотек. Принагідно зазначимо, що історія міських бібліотек згаданого періоду висвітлюється в працях багатьох дослідників О. М. Завальнюка [4], С. М. Єсюніна [5], С. Л. Карван [7], О. Б. Комарницького [4], І. К. Михалевича [8], В. С. Прокопчука [11], Н. М. Синиці [7], Ю. А. Хоптяра [12] та ін. Але проблема заслуговує на більш глибоке та різностороннє дослідження.

Питання заснування публічних бібліотек у містах Російської імперії порушив 1830 року голова Вільного економічного товариства П. Мордвинов, який зазначав: “...отсутствие у публики всякой возможности приобретать основательные сведения в науках и искусствах затрудняет как дело народного образования вообще, так и развитие промышленности и торговли в особенности”, та пропонував “... учредить библиотеки, в которых все без исключения жители могли бы пользоваться по крайней мере русскими книгами и периодическими изданиями” [1, с. 221]. Вільне економічне товариство зобов'язувалося передавати в ці бібліотеки по 2 примірники всіх виданих ними книг. Ініціатива була зустрита схвально, й міністерство внутрішніх справ зобов'язало всі видавництва імперії відправляти в подібні бібліотеки всі видання, що друкувалися казенним коштом. У губернських містах губернатори разом з предводителями дворянства, директорами гімназій та духовним відомством почали вишукувати можливість для створення публічних бібліотек. Й хоча вже в 30-х роках у 18 губернських містах з'явилися публічні бібліотеки, проте вони були надзвичайно слабкими. Головна причина – ці бібліотеки не мали постійного джерела фінансування та трималися лише на ентузіазмі місцевих діячів. Реформи 60-х років XIX ст. відкрили нові можливості для формування публічних бібліотек, які закріпилися міськими реформами 1870 та 1892 років. Бібліотечна справа почала налагоджуватися – був відпрацьований механізм діяльності публічних міських бібліотек: перебували вони в підпорядкуванні міністерства внутрішніх справ, а на місцях – під безпосереднім наглядом комітету, до складу якого входила губернська (для бібліотек губернських) або міська (для бібліотек

міських) адміністрація та опікуни (особи, що давали пожертви на утримання бібліотек). Відповідно й фінансування було переважно з цих двох джерел – із губернського (або міського) бюджету та благодійних внесків опікунів [1, с. 222].

Відповідно до названих процесів, загальних для Російської імперії, відбувалося формування публічних бібліотек у містах Поділля. Нагадаємо, що на початку 60-х років XIX ст. у Подільській губернії було 17 міст: губернське місто Кам'янець-Подільський, 11 повітових міст – Балта, Брацлав, Вінниця, Гайсин, Летичів, Літин, Могилів, Ольгопіль, Проскурів, Нова Ушиця, Ямпіль, 5 заштатних (або безповітових) – Хмільник, Сальниця (обидва Літинського повіту), Бар (Могилівського повіту), Стара Ушиця та Верboveць (обидва Ушицького повіту). У 1903 р. статус безповітового міста отримала Жмеринка [6, с. 110]. На середину XIX ст. у найбільших подільських містах (Кам'янець-Подільський, Могилів та ін.) існували поодинокі невеличкі приватні або відомчі книгозбірні, але не діяло жодної державної чи громадської публічної бібліотеки. Хоча існують відомості, що ще 1833 року в губернському центрі було відкрито “Подільську губернську публічну бібліотеку”. Точних даних про її заснування та діяльність поки не знайдено, але відомо що перша спроба відкриття публічної бібліотеки через брак коштів і наявність переважно латино- та польськомовної літератури релігійного змісту закінчилась невдачею. Книгозбірню недіючої бібліотеки спочатку намагалися передати до гімназії, а згодом до римокатолицької семінарії [11, с. 4].

Друга спроба створення публічної книгозбірні в губернському місті мала успіх – 1866 р. у Кам'янець-Подільському відбулося відкриття Губернської російської публічної бібліотеки, яке в часі співпало з появою аналогічних у Києві й Житомирі. Підготовчий процес до створення бібліотек розпочався 29 серпня 1864 р., коли генерал-губернатор Київський, Подільський і Волинський надіслав лист, в якому повідомив волю імператора про створення публічних бібліотек у Києві, Житомирі та Кам'янці, виділення 9 тис. руб. та асигнування від 1 до 2 тис. руб. на рік на кожну з цих бібліотек. 5 липня 1865 р. міністр внутрішніх справ затвердив статuti згаданих бібліотек. 1 січня 1866 р. Кам'янець-Подільська російська публічна бібліотека була офіційно відкрита. Головою розпорядчого комітету обрано віце-губернатора В. Андреева, бібліотекарем – відставного губернського секретаря Шкілева. Бібліотека розмістилася в орендованому приватному будинку Павлицького за плату 450 руб. на рік [8, с. 9-13]. Діяв абонемент та невелика читальня. Серед кам'янчан бібліотека поступово завойовувала популярність, про що

свідчить збільшення кількості абонентів: у 1871 р. їх було 863, у 1874 р. – 1305, у 1877 р. – 2008 [12, с. 311].

Тривалий час Кам'янець-Подільська публічна бібліотека була єдиним подібним закладом у губернії. Так, за статистичними відомостями 1885 р. на Поділлі, крім бібліотек при учбових закладах, нараховувалося всього п'ять бібліотек. З них дві – у Кам'янці-Подільському, одна – у Балті, одна – у Могилеві та одна – у містечку Немирів Брацлавського повіту. В Ольгополі діяв кабінет для читання. З двох Кам'янецьких бібліотек одна – вже згадувана публічна бібліотека, інша – приватна. У звіті за 1885 р. зазначено, що Кам'янець-Подільська російська публічна бібліотека мала книг та періодичних видань 3347 назв у 7682 томах, її послугами скористувались 2224 особи, з яких 2065 – отримали книги до дому, а 159 – відвідували читальню. Приватна бібліотека Стинянського, яка існувала з 1881 р. мала доволі обмежене коло читачів, передплачувала лише два періодичних видання та мала книг 620 назв у 740 томах [9, с. 47]. У Балті, Могилеві та Немирові книгозбірні так само були приватними і невеличкими.

Бібліотечні заклади масово почали поширюватися наприкінці XIX – на початку XX ст. За підрахунками О. Завальнюка та О. Комарницького [4, с. 9], на початку XX ст. мережу бібліотечних закладів Подільської губернії складала 102 бібліотеки різних форм власності, причому народних бібліотек-читалень налічувалось 60, бібліотек товариств – 19, приватних – 16, державних (публічних) – 7. Виникали вони переважно в містах, а їх засновниками виступали як приватні особи, так і громадські організації. На початку XX ст. до цієї роботи активно залучилися товариства тверезості, які почали організовувати бібліотеки при народних чайних. Окремі книгозбірні в цей час існували при благородних і громадських зібраннях, церковних братствах. Серед цього різноманіття виокремлювалися міські публічні бібліотеки, що засновувались за ініціативою міських самоврядувань.

На межі XIX – XX століть міська влада заштатного міста Бар Могилівського повіту надзвичайно активно опікувалася розвитком освітньо-культурних закладів. Саме за її ініціативою 7 квітня 1899 р. відбулося відкриття міської публічної бібліотеки, що стало важливою подією в житті міста. Бібліотека утримувалася за рахунок міста, й міська влада постійно збільшувала ці видатки. Так, 1900 р. від міста надійшло 300 руб., у 1901 р. – 600 руб. Це дозволяло збільшувати книжковий фонд (на 1.01.1902 р. він складав 923 томи 350 найменувань), оформляти передплату на 18 періодичних видань та утримувати штатного бібліотекаря (оклад 120 руб. на рік) [2, арк. 60-68].

Так само й у повітовому місті Проскурові наприкінці XIX ст. міська влада та представники громадськості звернулися до губернської адміністрації з проханням про відкриття міської бібліотеки. Після кількарічного листування, 5 липня 1899 р., дозвіл на відкриття Проскурівської міської публічної бібліотеки ім. Пушкіна нарешті був отриманий. 18 грудня 1900 р. міська дума затвердила її статут, а вже від квітня 1901 р. бібліотека почала діяти, маючи на початковому етапі фонд трохи більший за тисячу книг. Першою завідуючою стала Наумова Марія Іванівна, при якій за наступні 9 років бібліотека збільшила свої фонди у 4 рази. Міська влада опікувалася закладом та щорічно збільшувала видатки на утримання бібліотеки. Якщо 1904 року ця цифра становила 396 руб., то 1906 року – 500 руб., 1908 р. – 640 руб. [5, с. 208]. Розміщувалася бібліотека в одній із кімнат офіцерського зібрання. Керівництво бібліотекою здійснював розпорядчий комітет, до якого обирали, як правило, найкращих представників інтелігенції міста. Так, 22 березня 1909 р. загальні збори членів бібліотеки обрали головою державного службовця П. О. Донського, членами ревізійної комісії – дворянина С. Л. Деревоеда, офіцера К. І. Зрене [7, с. 31].

За ініціативою громади та міського самоврядування 1900 року було покладено початок Гайсинській публічній бібліотеці ім. Пушкіна. 20 листопада 1900 р. Департамент загальних справ Міністерства внутрішніх справ затвердив Статут названої бібліотеки, проте оформлення документації про відкриття закладу тривало ще 2 роки. Врешті-решт бібліотека почала повноцінно діяти, у 1902 р. відповідальним за книгозбірню губернатор затвердив вчителя Гайсинського міського училища Григорія Соколовського, бібліотекаркою – доньку священника Ольгу Грепачевську. Міська влада згідно Статуту зобов'язувалася відпускати щорічно на утримання бібліотеки не менше 150 руб. [3, арк. 67-69].

Як не дивно, в одному з найбільших міст Поділля – Вінниці, тривалий час не було міської бібліотеки. Лише в 1902 р. міська дума під тиском громадськості змушена була підтримати ідею заснування публічної книгозбірні. 12 січня 1903 р. міністерство внутрішніх справ затвердило Статут бібліотеки, а міська влада приступила до спорудження окремого приміщення [5, с. 209]. Урочисте відкриття Вінницької міської публічної бібліотеки ім. Гоголя відбулося 2 лютого 1907 р. Будівля бібліотеки містила в собі великий читальний зал, книгосховище, квартиру для бібліотекаря, кабінет старожитностей. Споруда обійшлася місту в 17 тис. руб. На придбання книг та передплату періодики міська дума постановила відпускати по 1 тис. руб. щорічно протягом 12 років [10].

Крім вищезгаданих книгозбірень, зустрічаємо відомості про існування публічних бібліотек у Літині, Ольгополі, Летичеві, Балті [4, с. 9].

Отже, прискорення соціально-економічного розвитку подільських міст у другій половині XIX – на початку XX ст. вимагало значно вищого рівня освіченості міського населення. Відповідно зростали і його культурні потреби, задовольнити які мали доступні для широкого загалу заклади культури, серед яких чільне місце зайняли публічні міські бібліотеки. Відзначимо, що саме публічні міські бібліотеки сприяли підвищенню освітнього рівня населення та зіграли відчутну роль у культурно-просвітницькому житті краю.

Джерела:

1. Библиотека // Энциклопедический словарь. – СПб. : Изд. Ф. А. Брокгауз и И. А. Эфрон, 1891. – Т. III. – С. 220–223.
2. Держархів Хмельницької області, ф.117, оп.1, спр.370.
3. Там само, спр. 359.
4. Завальнюк О. М. Подільські бібліотеки наприкінці XIX – на початку XX ст. / О. М. Завальнюк, О. Б. Комарницький // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2002. – Т. 2. – С.3-16.
5. Єсюнін С. М. Культурно-освітнє середовище міст Подільської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. / С. М. Єсюнін // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2008. – Т. 11. – С. 198–219.
6. Його. Роль міст як адміністративних, економічних, культурно-освітніх центрів у Подільській губернії в другій пол. XIX – на поч. XX ст. / С. М. Єсюнін // Матер. V Буковинської міжнар. іст.-краєзн. конф. – Т. 1. Історія України. Краєзнавство. – Чернівці, 2005. – С. 109-112.
7. Карван С. Л. Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. М. Островського (до 100-річчя з часу заснування) / С. Л. Карван, Н. М. Синиця // Матер. X-ої Поділ. іст.-краєзн. конф. – Кам'янець-Подільський : К-ПДПУ, 2000. – С. 30-32.
8. Михалевич И. К. Двадцатипятилетие Каменец-Подольской публичной библиотеки (1866-1890) / И. К. Михалевич. – Каменец-Подольск, 1891. – 54 с.
9. Обзор Подольской губернии за 1885 г. – Каменец-Подольский, 1886. – С.47.
10. Подолия. – 1907. – 14 февр.
11. Прокопчук В. С. Бібліотеки Хмельниччини: від заснування – до наших днів / В. С. Прокопчук // Освіта, наука і культура на

Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2010. – Т. 14. – С. 3–39.

12. Хоптяр Ю. А. Развитие библиотечной справи в Подольской губернии (70-ти рр. XIX – початок XX ст.) / Ю. А. Хоптяр // *Наук. праці Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-ту : Іст. науки.* – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2001. – Т. 5 (7). – С. 310–317.

В статье сделана попытка проследить процесс формирования публичных библиотек в городах Подольской губернии.

Ключевые слова: Подольская губерния, города, публичные библиотеки.

УДК 027.8:2.773(477.43/.44)“18/19”

*О.Б. Айвазян,
м. Хмельницький*

Бібліотеки освітянських закладів Подільського єпархіального відомства другої половини XIX – початку XX століття

В статті йдеться про заснування та розвиток бібліотек шкіл та інших навчальних закладів, підпорядкованих Подільському єпархіальному відомству у другій половині XIX – на початку XX ст.

Ключові слова: Поділля, Єпархія, Подільська духовна семінарія, бібліотечна справа, шкільні бібліотеки, фундаментальна бібліотека, фонд, комплектування.

Історію освітньої діяльності Подільської єпархії у зазначений період висвітлювали в своїх статтях краєзнавці М. Кудрявцев, В. Мацько, А. В. Опря, В. А. Нестеренко, Е. М. Мельник, А. Буравченков, І. А. Опря, Ю. А. Бояр, Н. В. Макогончук, О. Б. Комарницький, І. В. Сесак [1-8] та інші, однак питання заснування та розвитку бібліотек єпархіального відомства нашого краю залишається недостатньо вивченим. Окремі аспекти проблеми порушені в дослідженні доктора історичних наук, проф. В. С. Прокопчука [9]. Тому ця стаття присвячена висвітленню діяльності православного духовенства зі створення мережі бібліотек на теренах Подільської єпархії у другій половині XIX – на початку XX століття.